

Utdrag ur Winston S. Churchill, *Andra världskriget, Minnen*, första bandet, "Stormmolnen hopas", (Stockholm 1953)

Det följande utdraget handlar om Molotov-Ribbentrop-pakten (hösten 1939) och dess förspel

Tjugonde kapitlet: Gåtan Sovjet

...

Brittiska regeringen hade nu att noga överväga de praktiska konsekvenserna av sina garantier till Polen och Rumänien. Ingen av dessa garantier hade något militärt värde, såvida de inte infogades i en allmän överenskommelse med Ryssland. Det var i denna avsikt som konversationer till slut inleddes i Moskva den 15 april mellan brittiska ambassadören och Litvinov. Med tanke på hur sovjetregeringen dittills hade behandlats var inte mycket att vänta av den nu. Den 16 april framställde emellertid Sovjet ett formligt förslag, vars text icke offentliggjordes, om skapande av en front för ömsesidigt bistånd mellan Storbritannien, Frankrike och Sovjetunionen. De tre makterna, helst inklusive Polen, skulle samtidigt lämna garantier till de stater i sydöstra och östra Europa som var utsatta för ett tyskt anfallshot. Hindret för en sådan uppgörelse var ifrågavarande gränsstaters fruktan för en rysk hjälp, som tog sig uttryck i sovjetarméer som tågade genom deras områden för att försvara dem mot tyskarna och i förbifarten infoga dem i det sovjetkommunistiska systemet, vilket de alltid hade varit häftiga motståndare till. Varken Polen, Rumänien, Finland eller de tre baltiska staterna visste om de var mest rädda för ett tyskt angrepp eller en rysk räddning. Detta ohyggliga val paralyserade den franska och brittiska politiken.

Även vid en återblick på händelserna synes det dock alldeles klart, att Storbritannien och Frankrike borde ha antagit det ryska anbudet, proklamerat den föreslagna trippelalliansen och låtit sina övriga allierade utarbeta de metoder efter vilka den skulle fungera i händelse av krig mot en gemensam fiende. Vid sådana tillfällen är sinnesstämningen en annan än vanligt. Bundsförvanter i ett krig är benägna att ta stor hänsyn till varandras önsknings; strider rasar längs fronten och alla möjliga nödfallsutvägar, som i fred skulle vara motbjudande, accepteras med glädje. Det skulle inte vara lätt för en av deltagarna i en sådan stor allians att oinbjuden intränga på en annans territorium.

Men Chamberlain och Foreign Office stod förbryllade inför sfinxens gåta. När händelserna utvecklas så hastigt och så överväldigande som vid denna tidpunkt är det klokt att ta ett steg taget. En allians mellan Storbritannien, Frankrike och Ryssland 1939 skulle ha väckt djup oro i tyskarnas hjärtan, och ingen kan veta om inte kriget till och med då kunde ha avvärjts. Nästa steg hade de allierade haft möjlighet att ta med en överlägsen makt bakom sig. Deras diplomati kunde ha återvunnit initiativet. Hitler kunde varken inlåta sig på ett tvåfrontskrig, som han själv så bestämt hade avvisat, eller finna sig i en motgång. Det var synd att man inte försatte honom i denna pinsamma situation, som kanske skulle ha kostat honom livet. Statsmän har inte bara till uppgift att lösa lätta frågor. Sådana brukar lösa sig själva. Det är när vågtungan dallrar och utsikterna är dimhöljda som tillfällen erbjuder sig att fatta beslut som kan frälsa världen. Sedan vi hade manövrerat oss in i detta svåra läge hade vi så mycket större skyldighet att utnyttja varje tillfälle som kunde yppa sig.

Inte ens nu är det möjligt att säga när Stalin definitivt övergav planen att samarbeta med västdemokratierna och göra upp med Hitler. I själva verket torde ögonblicket aldrig ha varit fixerat. Amerikanska utrikesdepartementets nyligen utgivna "Nazi-Soviet Relations 1939-1941" innehåller emellertid en massa i tyska utrikesdepartementets arkiv beslagtagna

dokument, som belyser många hittills okända förhållanden. Tydlig hände någonting redan i februari 1939, men det var med största säkerhet fråga om vissa handelsförbindelser som påverkades av Tjeckoslovakiens ställning efter München och krävde diskussion mellan de båda länderna. Dessa frågor fick en oerhört ökad betydelse genom Tjeckoslovakiens införlivande med Tyska riket vid mitten av mars. Ryssland hade en del kontrakt med den tjeckoslovakiska regeringen om krigsmaterielleveranser från Škodaverken. Hur skulle det gå med dessa kontrakt sedan Škoda nu hade blivit en tysk arsenal?

Den 17 april antecknar kabinetssekreteraren i tyska utrikesdepartementet Weizsäcker att ryska ambassadören har besökt honom för första gången sedan han ett år tidigare avlämnade sina kreditivbrev. Ambassadören frågade om Skoda-kontrakten, och Weizsäcker genmälde: ”Uppgifterna om en rysk-brittisk-fransk luftöverenskommelse och liknande saker skapar inte någon gynnsam atmosfär för leverans av krigsmateriel till Sovjetunionen”. Sovjetambassadören övergick då från handeln till politiken och frågade kabinetssekreteraren vad han ansåg om de tysk-ryska relationerna. Weizsäcker svarade att det föreföll honom som om ”den ryska pressen på sista tiden inte hade haft alldeles samma tyskfiendliga ton som de amerikanska och en del av de engelska tidningarna”. Därpå svarade sovjetambassadören: ”Ideologiska meningsskiljaktigheter har inte haft nämnvärt inflytande på de ryska förbindelserna med Italien och behöver inte bli en stötsten för Tyskland heller. Sovjetunionen har inte utnyttjat de nuvarande slitningarna mellan Tyskland och västdemokratierna till skada för Tyskland och önskar inte göra det. Det finns inget skäl varför inte Sovjetunionen skulle kunna stå på normal fot mot Tyskland. Och normala relationer kan utvecklas så att de blir bättre och bättre.”

Detta samtal får särskild betydelse när det ställs i samband med de samtidigt pågående diskussionerna i Moskva mellan brittiska ambassadören och Litvinov och Sovjets formliga anbud den 16 april om en tremaktsallians med Storbritannien och Frankrike. Det är första gången som Ryssland gör ett tydligt försök att flytta över tyngdpunkten från det ena benet till det andra. En ”normalisering” av relationerna mellan Ryssland och Tyskland genomfördes i fortsättningen steg för steg, parallellt med förhandlingarna om en trippelallians mot ett tyskt angrepp.

Om Chamberlain vid mottagandet av det ryska anbudet exempelvis hade svarat: ”Ja, låt oss tre hålla ihop och bryta nacken av Hitler” eller något i den stilen, skulle parlamentet ha godkänt det, Stalin skulle ha förstått och historien kunde ha tagit ett annat förlopp. I varje fall kunde inte förloppet ha blivit ohyggligare än det nu blev.

Den 4 maj kommenterade jag situationen i följande ordalag:

Framför allt får ingen tid förspillas. Det har redan gått tio eller tolv dagar sedan det ryska erbjudandet gjordes. Det brittiska folket som nu med uppoffrande av en ärevärdig tradition finner sig i allmän värnplikt har rätt att tillsammans med franska republiken begära av Polen att det icke lägger hinder i vägen för den gemensamma saken. Det gäller inte bara att acceptera fullt samarbete med Ryssland, utan de tre baltiska staterna – Litauen, Lettland och Estland – måste också dras in i samarbetet. Dessa tre stridbara länder, vilkas sammanlagda styrka kanske motsvarar tjugustuva starka divisioner, har absolut behov av ett vänligt inställt Ryssland som kan leverera ammunition och annan hjälp.

Det finns ingen möjlighet att hålla en östfront mot nazisternas an grepp utan aktivt bistånd från Ryssland. Ryssarna har det största intresse av att Hitlers anslag mot Östeuropa görs om intet. Det bör farande finnas möjlighet att samla alla folk och stater från Östersjön till Svarta havet i en enda ogenomtränglig front mot nya angreppsöretag. Om en ordentlig sådan front med en kraftig och effektiv militär organisation kommer till stånd och samordnas med västmakternas styrka, kan herrar

Hitler, Göring, Himmler, Ribbentrop, Goebbels & Co ställas inför krafter som det tyska folket drar sig för att utmana.

I stället blev det en lång tystnad under vilken halvmesyror och förnumstiga kompromisser förbereddes. Detta dröjsmål blev ödesdigert för Litvinov. Hans sista försök att få ett klart avgörande med västmakterna var dömt att misslyckas. Vårt anseende stod mycket lågt. Rysslands säkerhet krävde en helt annan utrikespolitik, och denna måste ha en annan talesman. Den 3 maj meddelade en officiell kommuniké från Moskva: "Utrikeskommissarie Litvinov har på egen begäran befriats från sitt uppdrag som utrikeskommissarie. Ordföranden i folkkommissariernas råd Molotov har övertagit utrikeskommissariens åligganden." Tysklands chargé d'affaires i Moskva rapporterade den 4 maj: "Eftersom Litvinov mottog engelska ambassadören så sent som den 2 maj och nämndes i gårdagstidningarna som hedersgäst vid paraden måste hans avskedande ha varit ett spontant beslut av Stalin ... Vid den senaste partikongressen manade Stalin till försiktighet för att inte Sovjetunionen skulle dras in i någon konflikt. Molotov (som inte är jude) anses vara Stalins intimaste vän och närmaste medarbetare. Hans utnämning är tydligen en garanti för att utrikespolitiken kommer att skötas i sträng överensstämmelse med Stalins åsikter."

Sovjets diplomatiska representanter i utlandet instruerades att underrätta de regeringar hos vilka de var ackrediterade att detta ombyte inte innebar någon förändring i den ryska utrikespolitiken. Moskvans radio meddelade den 4 maj att Molotov skulle fortsätta den säkerhetspolitik i väster som i många år hade varit Litvinovs syfte. Denne framstående jude som hade utgjort en skottavla för tyskarnas ovilja kastades åt sidan som ett förbrukat verktyg och drevs utan ett ord till förklaring bort från den världspolitiska scenen för att tillbringa ett ömkligt, undanskymt liv under polisuppsikt. Molotov, som var föga känd utanför Ryssland, blev utrikeskommissarie i det intimaste samarbete med Stalin. Han var inte bunden av några tidigare deklARATIONER, han var inte påverkad av Nationernas förbunds atmosfär och han kunde vända sig åt det håll som bäst överensstämde med Rysslands självbevarelse. Det fanns i själva verket endast ett håll som han kunde vända sig mot. Han hade alltid varit gynnsamt inställd till en överenskommelse med Hitler. Genom München och mycket annat hade sovjetregeringen blivit övertygad om att varken Storbritannien eller Frank. rike skulle slåss förrän de blev angripna och att de då inte skulle duga mycket till. Den annalkande stormen kunde bryta ut när som helst. Ryssland måste se om sitt hus.

Litvinovs avsked satte punkt för en epok. Det innebar att Kreml övergav alla förhoppningar om en säkerhetspakt med västmakterna och en östfront mot Tyskland. De tyska presskommentarerna var intressanta att ta del av, även om de kanske inte var så vidare tillförlitliga. I ett telegram från Warszawa den 4 maj uppgavs att Litvinov hade avgått efter ett häftigt gräl med marskalk Vorosjilov ("partipojken", som särskilt våghalsiga ryssar kallade honom i frispråkiga ögonblick). Vorosjilov hade, utan tvivel efter bestämda instruktioner, förklarat att röda armén inte var beredd att slåss för Polen och i ryska generalstabens namn uttalat sitt ogillande av "överdrivna, vittgående militära förpliktelser". Redan den 7 maj var *Frankfurter Zeitung* tillräckligt informerad för att kunna uppge att Litvinovs avgång var utomordentligt allvarlig för framgången av en engelsk-fransk "inringning"; meningen var antagligen att de som i Ryssland skulle ha fått bära den militära bördan hade satt stopp för Litvinov. Detta var alldeles sant, men en tid framåt var det nödvändigt att den oerhört betydelsefulla transaktionen insveptes i en vilseledande slöja och att Sovjets inställning ända in i det sista förblev osäker. Ryssland måste ha dörrarna öppna åt båda hållen. Hur skulle det annars kunna föra avtalet med den hatade och fruktade Hitler i hamn?

Juden Litvinov var borta, och en eftergift hade gjorts åt Hitlers dominerande fördom. Från detta ögonblick upphörde den tyska regeringen att kalla sin utrikespolitik ”antibolsjevikisk”. Den vände nu alla sina smädelser mot ”pluto-demokratierna”. Tidningarna försäkrade Sovjet att det tyska ”livsrummet” inte inkräktade på ryskt område och i själva verket på alla punkter upphörde vid den ryska gränsen. Följaktligen kunde någon konflikthanledning inte uppstå mellan Ryssland och Tyskland, såvida inte Sovjet tillsammans med England och Frankrike engagerade sig för en ”inringningspolitik”. Tyska ambassadören von Schulenburg som hade varit kallad till Berlin för långvariga konsultationer, återvände till Moskva, medförande anbud om en förmånlig varukredit på lång sikt. På båda sidor var man på väg mot ett samförstånd.

Denna häftiga och onaturliga frontförändring var en saltomortal som endast totalitära stater förmår åstadkomma. Det hade knappt gått två år sedan marskalk Tuchtjevskij och flera tusen av de dugligaste officerarna i ryska armén bragtes om livet som misstänkta för att vara hemfallna åt just samma tendenser som nu blev acceptabla för en handfull ängsliga härskare i Kreml. Dittills hade tyskvänlighet varit katteri och landsförräderi; nu blev sådant plötsligt officiell politik, och straff drabbade rent automatiskt alla som vågade ifrågasätta den eller som inte var nog snabba i helomvändningen.

För den förevarande uppgiften var ingen bättre skickad och utrustad än den nye utrikeskommissarien.

Den person som Stalin nu förde fram till främsta platsen i Sovjetunionens utrikespolitik förtjänar en beskrivning i belysning av material som vid ifrågavarande tid inte var de brittiska och franska regeringarna bekant. Vjatjeslav Molotov var en utomordentligt skicklig, kallblodig och hänsynslös man. Han hade överlevat de fruktansvärda risker och prövningar som under den segrande revolutionens år hade gått ut över alla bolsjevikledare. Han hade levat och gjort karriär i ett samhälle som myllrade av intriger och där man var utsatt för ett permanent hot om personlig likvidering. Hans runda huvud, svarta mustascher, stora ansikte och knipsluga min, hans frispråkighet och orubblighet – allt röjde begåvning och duglighet. Mer än någon annan var han skickad att bli instrument för en outgrundlig statsapparats politik. För min del har jag bara träffat honom på jämställd fot, under samtal som gav utrymme för en viss humor, på banketter där han med gott humör utbringade en rad konventionella och meningslösa skålar; men jag kan inte föreställa mig en människa som på ett fullständigare sätt illustrerar den moderna föreställningen om en robot. Samtidigt kan han dock framträda som en skenbart resonlig och polerad diplomat. Hur han uppträder mot dem som står under honom kan jag inte säga. Hur han behandlade den japanske Moskva-ambassadören under tiden efter Teheran-konferensen, där Stalin hade lovat att angripa Japan sa snart den tyska armén var slagen, kan man emellertid sluta sig till av hans egna anteckningar. Det ena ömtåliga, sonderande, pinsamma samtalet efter det andra expedierades under ett perfekt yttre uppträdande, en absolut ogenomtränglighet i fråga om avsikter och en till intet förpliktande, officiell korrekthet. Aldrig tilläts motparten titta i korten. Aldrig fälldes ett onödigt skarpt ord. Molotovs leende för tankarna till en sibirisk vinter,, hans omsorgs. fullt avvägda och ofta kloka ord liksom hans älskvärda uppträdande har gjort honom till en fulländad representant för Sovjetunionens politik i en farlig värld.

Att korrespondera med Molotov i omtvistade frågor ledde aldrig till någonting, om inte i längden till lögner och förolämpningar, varpå detta arbete längre fram skall visa några exempel. Endast en gång tyckte jag mig kunna iaktta en naturlig, mänsklig reaktion. Det var när Molotov på våren 1942 gick ner i England på återvägen från Förenta staterna. Han hade undertecknat det engelskryska fördraget och skulle just anträda sin farliga flygning hem. Vid

trädgårdsporten till Downing Street 10 – som vi använde för försiktighetens skull – tog jag hans arm, och vi såg varandra i ansiktet. Plötsligt tycktes han bli djupt rörd. Människan framträdde under masken. Han tryckte min arm till svar. Vi skildes med ett fast handslag. Men på den tiden var vi alla i samma båt. Molotov har hela sitt liv rört sig bland elände och förstörelse, både sådan som drabbat honom själv och sådan som vållats av honom. Det ryska statsmaskineriet har onekligen i honom funnit en duglig och på många sätt karakteristisk representant, en alltid trogen partimedlem och kommunistadept. Jag kan vid slutet av mitt liv glädja mig åt att inte ha varit utsatt för samma tryck som han; då skulle det ha varit bättre att aldrig ha blivit född. Om det finns en annan värld där bolsjeviker kan tillåta sig att inträda, är jag säker på att Molotov som utrikespolitiker skulle hälsas som en jämlike i Mazarins, Talleyrands och Metternichs krets.

Från det ögonblick Molotov blev utrikeskommissarie arbetade han för en uppgörelse med Tyskland på Polens bekostnad. Det dröjde inte länge innan fransmännen upptäckte det. I den franska gula boken förekommer en märklig dépêche av den 7 maj från franske ambassadören i Berlin, som på basis av hemliga informationer uppger att det tysk-ryska närmandet med säkerhet skulle leda till Polens fjärde delning. ”Sedan i maj” [1939], skrev Daladier i april 1946, ”hade Sovjetregeringen fört två separata förhandlingar, dels med Frankrike, dels med Tyskland. Den tycktes föredra att dela Polen framför att försvara det. Detta var den direkta orsaken till det andra världskriget.”¹ Men det fanns också andra orsaker.

Den 8 maj kom äntligen brittiska regeringens svar på Sovjets note av den 16 april. Det brittiska dokumentet publicerades inte, men nyhetsbyrån Tass kunde den 9 maj meddela det brittiska förslaget huvudpunkter. Den 10 maj lästes i det officiella ryska organet *Izvestija* en kommuniké av innehåll att Reuters uppgift om det brittiska motförslaget, nämligen att ”Sovjetunionen skulle lämna separata garantier till alla grannstater och Storbritannien förbinda sig att komma Sovjetunionen till hjälp, i händelse denna indrogs i krig till följd av sina garantier”, inte överensstämde med verkliga förhållandet. Sovjetregeringen hade den 8 maj mottagit det brittiska motförslaget, hette det i kommunikén; detta nämnde inte att Sovjetunionen skulle lämna separat garanti till var och en av sina grannländer, men däremot att Sovjetunionen skulle förplikta sig att omedelbart lämna hjälp åt Storbritannien och Frankrike i händelse dessa drogs in i krig till följd av sina garantier till Polen och Rumänien. Ingenting nämndes å andra sidan om någon förpliktelse för dem att lämna hjälp åt Sovjetunionen i händelse denna drogs in i krig till följd av sin garanti till någon av de östeuropeiska staterna.

Senare samma dag förklarade Chamberlain att regeringen hade iklätt sig sina nya förpliktelser i Östeuropa utan att, med hänsyn till diverse svårigheter, inbjuda sovjetregeringen att direkt delta. Brittiska regeringen hade föreslagit sovjetregeringen att på egen hand avge en liknande försäkran och uttrycka sin villighet att om så önskades lämna hjälp åt de länder som kunde bli utsatta för angrepp och var beredda att försvara sin självständighet:

Ungefär samtidigt därmed framlade sovjetregeringen en plan, som var på samma gång mer omfattande och mer begränsad men som, fränsett dess eventuella fördelar, enligt Hans Majestäts regerings uppfattning ovillkorligen skulle framkalla just de svårigheter som dess eget förslag avsåg att undvika. Den påpekade följaktligen för sovjetregeringen dessa svårigheter. Samtidigt föreslog den vissa modifikationerna i sitt ursprungliga förslag. Särskilt klargjorde den, att *om sovjetregeringen önskade göra sitt eget ingripande beroende av Storbritanniens och Frankrikes, skulle Hans Majestäts regering för sin del icke ha något att invända.*

¹ Reynaud a. a. I. sid. 585.

Det var synd att detta inte hade uttryckligt sagts två veckor tidigare.

Det bör nämnas att turkiska parlamentet den 12 maj ratificerade det engelsk-turkiska fördraget. Genom denna utvidgning av våra åtaganden hoppades vi kunna stärka vår ställning i Medelhavet i händelse av en kris. Det var vårt svar på den italienska ockupationen av Albanien. Nu var det slutpratad med Italien liksom med Tyskland.

De ryska förhandlingarna fortskred långsamt, och den 19 maj upptogs hela frågan i underhuset. Debatten blev kort och allvarlig och fördes praktiskt taget av partiledarna och bemärkta f. d. ministrar. Lloyd George, Eden och jag sökte få regeringen att förstå den livsviktiga betydelsen av en snabb uppgörelse med Ryssland på den mest vidsträckta basis och med jämställda villkor. Lloyd George inledde debatten och målade situationens risker i de mörkaste färger:

Läget påminner mycket om den stämning som rådde på senvintern 1918. Vi förstod att en stor tysk offensiv var i görningen, men ingen visste riktigt var slaget skulle falla. Jag minns att fransmännen trodde att deras front skulle drabbas, medan våra generaler trodde att det var vår det gällde. De franska generalerna kunde inte enas om på vilken del av fronten offensiven skulle komma, och våra generaler var lika oeniga. Vi visste bara att ett fruktansvärt angrepp skulle sättas in någonstans. och hela atmosfären var fylld, jag vill inte säga av fruktan men av oro. Vi hade iakttagit en intensiv rörelse bakom de tyska linjerna och förstod att någonting var i görningen. Ungefär sådan är också vår ställning i dag ... Alla är oroliga, hela världen har intrycket att någonting är i görningen, att en ny aktion är att vänta från angriparna. Ingen vet riktigt var den skall komma. Vi märker att de forcerar sina rustningar i en hittills otänkbar takt, särskilt i fråga om offensivvapen: stridsvagnar, bombplan, ubåtar. Vi vet att de ockuperar och befäster nya stoder: punkter som kommer att skänka dem strategiska fördelar i ett krig med Frankrike och oss ... Från Libyen till Nordsjön undersöker de alla möjliga eventualiteter som kan vara av vital betydelse i händelse av krig. Hemlighetsfulla och hotande rörelser försiggår bakom linjerna.

Det är samma slags hemlighetsfullhet som 1918, och avsikten är att föra oss bakom ljuset i fråga om avsikterna. Tyskarna förbereder sig inte för försvar. Det är inte fråga om något skydd mot anfall från vare sig Frankrike, Storbritannien eller Ryssland. Något sådant har aldrig hotat. Jag har inte vare sig privat eller offentligt hört någon antydning om att vi planerade ett anfall på Italien eller Tyskland på något håll, och det vet tyskarna mycket väl. Därför avser alla dessa förberedelser inte försvar. De avser ett angrepp på en eller annan som vi är intresserade av.

Lloyd George tillade några kloka ord:

Diktatorernas främsta militära plan går ut på att nå snabba resultat och undvika ett långvarigt krig. Ett långvarigt krig passar aldrig diktatorer. Ett långvarigt krig som det Napoleon 1808-14 fick utkämpa i Spanien tar på deras nerver. Napoleon knäcktes av det starka ryska försvaret, även om detta inte medförde någon stor militär seger för ryssarna. Tysklands ideal är som vanligt ett krig som kan föras till ett hastigt slut. 1866 års krig mot Österrike räckte bara några veckor, och kriget 1870 fördes på sådant sätt att det var praktiskt taget över på någon månad. 1914 uppgjordes planerna med precis samma mål i sikte, och det var nära att detta nåddes; det var Rysslands förtjänst att det inte gick. Men från det ögonblick tyskarna hade misslyckats med att vinna en snabb seger var spelet förlorat för dem. Ni kan vara övertygade om att de stora militärteoretikerna i Tyskland har tagit reda på vilka misstag som begicks 1914, vad som då saknades och hur i nästa krig luckorna skall kunna fyllas och misstagen gottgöras eller undvikas.

Lloyd George övergick sedan från fakta till fantasier och påstod att tyskarna redan hade "tjugutusen stridsvagnar" och "tusentals bombplan". Detta var långt ifrån sanningen. Dessutom innebar det ett olämpligt ocker på skrämselformotivet. Varför hade han förresten inte under alla dessa år samarbetat med min lilla grupp om att påyrka upprustning? Men hans tal

erfors av åhörarna som en isande fläkt. Två eller ännu hellre tre år tidigare skulle sådana ord och en sådan pessimism ha väckt hån och förakt, men då hade man tiden på sig. Nu var det för sent, oavsett om siffrorna var riktiga eller inte.

Premiärministern svarade och delgav oss för första gången sin Uppfattning om det sovjetryska erbjudandet. Han bedömde det kyligt för att inte säga föraktfullt:

Om vi kan finna ett sätt att utnyttja Sovjetunionens hjälp och samarbete för skapandet av en fredsfront så gärna det; det skulle vara värdefullt. Påståendet att vi föraktar Sovjetunionens hjälp är utan grund. Även om man inte ansluter sig till någon oansvarig uppfattning om det faktiska värdet av Rysslands krigsmakt eller dess lämpligaste användning, kan man inte vara så dåraktig att man betraktar detta väldiga land med sin stora befolkning och sina enorma resurser som en *quantité négligeable* i det läge vari vi nu befinner oss.

Yttrandet tydde på samma bristande sinne för proportioner som vi hade bevittnat i avvisandet av Roosevelt's förslag ett år tidigare. Jag tog till orda och yttrade:

Jag förstår absolut inte vad man har emot en sådan överenskommelse med Ryssland, som premiärministern nu säger sig önska, och varför man inte kan avsluta den i den generella och okomplicerade form som sovjetregeringen föreslår.

Det förslag som den ryska regeringen har lagt fram avser ju en trippelallians mellan England, Frankrike och Ryssland mot angrepp. Denna allians skulle utsträcka sin hjälp till andra länder, om och när dessa önskar det. Den har uteslutande till uppgift att göra motstånd mot ytterligare angreppshandlingar och skydda de angripna. Jag förstår inte vad det är för fel med detta. Vad är det för fel med detta enkla projekt? Det undras om man kan lita på sovjetregeringen. Jag förmodar att de i Moskva undrar om de kan lita på Chamberlain. Jag hoppas att båda frågorna kan besvaras jakande. Jag hoppas det allvarligt ...

Det turkiska förslaget som har allmänt accepterats är en kraftig konsoliderande och stabiliserande faktor i Svarta-havs-området och östra Medelhavet. Vår avtalspartner Turkiet befinner sig i fullständig harmoni med Ryssland och även med Rumänien. Dessa länder skyddar tillsammans vitala intressen ...

Det råder en stark intressegemenskap mellan Storbritannien och de förbundna makterna i söder. Existerar samma intressegemenskap i norr? Se exempelvis på de baltiska staterna – Litauen, Lettland och Estland – som en gång gav upphov till det stora nordiska kriget! Ryssland

har det största intresse av att dessa länder inte råkar i händerna på nazistiska Tyskland. Det är ett vitalt intresse i norr. Jag behöver inte uppehålla mig vid argumenten om [ett tyskt anfall på] Ukraina, östra skulle innebära en invasion på ryskt område. Längs hela denna front kan ni se hur Rysslands vitala intressen är engagerade, och därav bör ni kunna förstå att Ryssland har anledning att identifiera sina intressen med andra länders i samma ställning ...

Om man är beredd att bli bundsförvant till Ryssland i händelse av ett krig, vilket är det yttersta provet, den största händelsen av alla, om man är beredd att räcka Ryssland handen till Polens försvar somsländ har garanterat, varför tvekar man att nu ingå en allians med Ryssland när redan en sådan handling kanske kan hindra ett krigsutbrott? Jag förstår inte ett dugg av dessa diplomatiska subtiliteter och uppskov om det värsta inträffar är vi i samma båt och blir tvungna att klara oss tillsammans. Och om det inte blir några svårigheter, ja då har vi i alla fall haft säkerhet på de förberedande stadierna ...

Brittiska regeringen har givit Polen en garanti. Jag blev förvånad när jag fick höra talas om denna garanti. Jag stöder den, men jag blev förvånad därför att ingenting av vad som tidigare hänt hade kommit mig att tro att ett sådant steg skulle tas. Jag fäster uppmärksamheten på att den fråga som mr Lloyd George framställde för tio dagar sedan och som han upprepat i dag ännu inte har besvarats. Frågan gällde om generalstaben innan denna garanti gavs hade tillfrågats huruvida den

tryggt kunde ges, huruvida den var praktiskt genomförbar och huruvida det fanns någon möjlighet att uppfylla den. Hela landet vet att frågan har blivit framställd och att den inte har blivit besvarad. Det är förbryllande och oroande ...

Det är klart att ryssarna träffar ett avtal endast om de behandlas som jämlikar och dessutom är övertygade om att de metoder som de allierade tänker använda vid utvecklingen av fredsfrenten har utsikter att bli framgångsrika. Ingen vill engagera sig för en obeslutsam ledning och en vacklande politik. Regeringen måste förstå att ingen av dessa östeuropeiska stater kan klara sig i ett krig som räcker låt oss säga ett år, såvida de inte bakom sig har ett välvilligt inställt Rysslands massiva stöd, förutom västmakternas. I stort sett delar jag mr Lloyd Georges mening att en fast östfront – det må vara en fredsfrent eller en krigsfrent – kan skapas endast om ett vänligt sinnat Ryssland står bakom dessa länder och ger dem ett effektivt stöd.

Om inte en östfront skapas, hur ska det då gå i väster? Hur går det då med de länder i väster som vi visserligen inte har givit garantier men som vi självklart är bundna vid, länder sådana som Belgien, Holland, Danmark och Schweiz? Låt oss tänka tillbaka på vad som hände 1917! Den ryska fronten var sprängd och demoraliserad; revolution och myterier hade sugit musten ur den stora disciplinerade armén och förhållandena vid fronten var obeskrivliga. Trots detta bands dock en och en halv miljon tyskar vid denna front, även när den var som mest ineffektiv och förvirrad. När östfronten till slut upphörde sedan fredsfördraget [i Brest-Litovsk] hade undertecknats, fördes en miljon tyska soldater och femtusentus kanoner åt väster, i sista ögonblicket ändrade krigets förlopp så att vi kunde ha tvingats till en ödesdiger fred.

Det är en oerhörd sak, denna fråga om östfronten. Det förvånar mig att ingen här hyser någon oro för den. Jag begär för visso inta tillmötesgåenden av Sovjetunionen. Detta är inte rätta ögonblicket att begära tillmötesgående av några länder. Men här föreligger ett erbjudande, ett renhårigt erbjudande, ett enligt min mening bättre erbjudande än vad regeringen själv söker få fram, ett enklare, direktare, effektivare erbjudande. Låt oss inte lägga det åt sidan så att saken rinner ut i sanden! Jag vädjar till Hans Majestäts regering att den försöker tillgodogöra sig några av dessa brutala sanningar. Utan en fast östfront kan vi inte åstadkomma något tillfredsställande försvar för våra intressen i väster, och utan Ryssland kan det inte bli någon fast östfront. Om Hans Majestäts regering efter att länge ha försummat vårt försvar, efter att ha låtit Tjeckoslovakien med allt vad det betydde militärt falla, efter att utan undersökning av de tekniska möjligheterna ha bundit oss vid försvaret av Polen och Rumänien, nu avvisar och kastar bort den outhärliga ryska hjälpen och på så sätt leder oss den värsta av alla vägar till det värsta av alla krig, har den illa gjort sig förtjänt av det förtroende och, tillägger jag, det överseende varmed den hittills har mötts av sina landsmän.

Det rådde inget tvivel om att allt detta nu var för sent. Attlee, Sinclair och Eden talade i allmänna ordalag om den överhängande faran och om behovet av den ryska alliansen. Labours och liberalernas ledare hade en svag ställning på grund av den inställning mot allmän värnplikt som de endast några veckor tidigare hade låtit sina respektive partier inta. Den ofta framförda invändningen att detta berodde på att de inte gillade utrikespolitiken var svag, ty en utrikespolitik som inte har tillräcklig makt bakom ryggen och inte kan räkna med folkets offervillighet för att skapa denna makt, är en svag utrikespolitik.

Inför västmakternas ansträngningar att skapa en försvarsfront mot Tyskland var man på den andra sidan inte överksam. Samtal mellan Ribbentrop och Ciano i Como i början av maj lämnade ett påtagligt resultat i form av den s. k. ”stålpakten”, som de båda utrikesministrarna den 22 maj undertecknade i Berlin. Detta var ett utmanande svar på det svaga brittiska garantinätet i Östeuropa. Ciano antecknar i sin dagbok ett samtal med Hitler vid tiden för paktens undertecknande:

Hitler säger sig vara mycket belåten med paktens och bekräftar att Italien skall få dirigera Medelhavs-politiken. Han är intresserad av Albanien och entusiastisk för vår plan att förvandla

detta land till stödjepunkt som totalt skulle behärska Balkan.¹

Hitlers belåtenhet tog sig ännu klarare uttryck när han den 23 maj, dagen efter stålpaktens undertecknande, höll ett sammanträde med sina stabschefer. Det hemliga protokollet över förhandlingarna refererar följande:

Vi befinner oss för ögonblicket i ett tillstånd av patriotisk iver som delas av två andra länder, Italien och Japan. Den period som ligger bakom oss har förvisso utnyttjats väl. Alla åtgärder har vidtagits i vederbörlig ordning och i enlighet med våra syften. Polen är ingen supplerande fiende. Detta land kommer alltid att stå på våra motståndares sida. Trots vänskapsfördrag har Polen alltid i hemlighet velat begagna varje tillfälle att skada oss. Tvisten gäller inte alls Danzig. Här är det fråga om en utvidgning av vårt livsrum i öster och säkrandet av vår livsmedelstillförsel. Det kan därför inte bli fråga om att spara Polen, och vårt beslut står fast: att angripa Polen vid första bästa tillfälle. Vi kan inte vänta att den tjeckoslovakiska historien skall upprepas. Den här gången blir det krig. Vårt mål blir att isolera Polen. Det avgörande blir om isoleringen lyckas.

I händelse en tysk-polsk konflikt leder till krig i väster – vilket inte är alldeles säkert – måste striden i första rummet föras mot England och Frankrike. Om Frankrike, England och Ryssland hade en mot Tyskland, Italien och Japan riktad allians skulle jag bli tvungen att angripa England och Frankrike med några få tillintetgörande slag. Jag tvivlar på att en fredlig uppgörelse med England är möjlig. Vi måste bereda oss på konflikt. England betraktar våra framsteg som grundvalen för en hegemoni som kommer att försvaga det brittiska väldet. England är följaktligen vår fiende, och konflikten med England kommer att bli en strid på liv och död. De belgiska och holländska flygbaserna måste ockuperas med vapenmakt. Neutralitetsförklaringar bryr vi oss inte om

Om England har för avsikt att ingripa i det polska kriget måste vi med blixstens hastighet ockupera Holland. Vi måste inrikta oss på en ny försvarslinje på holländsk mark fram till Zuiderzee. Det är farligt att tro att vi kan komma billigt ifrån saken; den möjligheten existerar inte längre. Vi måste bränna våra skepp. Det är inte längre fråga om rättvisa eller orättvisa utan om liv och död för åttio miljoner människor. Alla stater och krigsmakter måste sikta på ett kort krig, men vi måste också vara beredda på ett krig som kan räcka tio eller femton år.

England vet att ett nederlag betyder slutet för dess världsmakt. England är den drivande kraften mot Tyskland.

Britterna själva är högmodiga, tappra, ihärdiga, motståndskraftiga och organisatoriskt begåvade. De förstår att utnyttja varje framsteg. De har germanernas äventyrslystnad och tapperhet. Tyskarna står dock i genomsnitt högre. Om vi i första världskriget hade haft ytterligare två slagskepp och två kryssare och om Skagerackslaget hade börjat på morgonen, skulle den brittiska flottan ha besegrats och England tvingats på knä.² Frånsett överraskningsmomentet måste förberedelser för ett långt krig göras medan England ännu inte har några möjligheter på kontinenten. Armén måste inta ställningar av vital betydelse för flottan och flygvapnet. Om Holland och Belgien kan ockuperas och hållas och Frankrike besegras så har vi en säker grundval för ett framgångsrikt krig mot England.³

Den 30 maj sände tyska utrikesdepartementet denna instruktion till ambassadören i Moskva: ”I motsats till den förut planerade politiken har vi nu beslutat börja definitiva förhandlingar med Sovjetunionen”.⁴ Samtidigt som axelmakterna slöt leden för sina militära förberedelser

¹ Ciano, a. a., sid. 90.

² Hitler visste tydligen inte ett dugg om Skagerackslaget; detta var från början till slut ett misslyckat försök av den brittiska flottan att engagera den tyska varvid de brittiska fartygens överväldigande eldstyrka snart skulle ha avgjort saken.

³ Nuremberg Documents I, sid. 167-68.

⁴ Nazi-Soviet Relations, sid. 15.

försvann den livsviktiga länken mellan västmakterna och Ryssland. De bakomliggande åsiktsbrytningarna kan utläsas i utrikeskommissarie Molotovs tal den 31 maj som utgjorde ett svar på Chamberlains underhustal av den 19 maj:

Redan vid mitten av april började sovjetregeringen förhandlingar med de brittiska och franska regeringarna om de åtgärder som det var nödvändigt att vidta. De då inledda förhandlingarna har ännu inte avslutats. För en tid sedan blev det klart att om de fredliga länderna hyste någon uppriktig önskan att skapa en effektiv front mot en hotande aggression var det nödvändigt att enas om följande minimivillkor:

Storbritannien, Frankrike och Sovjetunionen måste träffa ett avtal av utpräglat defensiv karaktär om gemensamt bistånd i händelse av anfall;

Storbritannien, Frankrike och Sovjetunionen måste garantera Sydöst- och Östeuropas stater, inklusive alla stater som gränsar till Sovjetunionen, skydd mot ett anfall;

Storbritannien, Frankrike och Sovjetunionen måste i detalj överenskomma om formerna och omfattningen av den snabba och effektiva hjälp som de i händelse av ett anfall skall ge varandra och de garanterade staterna.

Förhandlingarna tycktes ha kommit ohjälpligt i baklås. De polska och rumänska regeringarna accepterade den brittiska garantin men var inte beredda att acceptera ett åtagande i samma form från den ryska regeringen. Ungefär samma inställning visade sig inom ett annat område av vital strategisk betydelse, nämligen de baltiska staterna. Sovjetregeringen förklarade att den icke kunde biträda en gemensam biståndspakt, om inte Finland och de baltiska staterna togs med i en allmän garanti. Nu vägrade alla de fyra länderna, och de skulle kanske i sin rädsla komma att avböja ett dylikt villkor under lång tid framåt. Finland och Estland förklarade till och med att de skulle betrakta en garanti som gavs dem utan deras medgivande som en ovänlig handling. På så sätt kunde Hitler med lätthet genomtränga det bräckliga försvar som den senfärdiga, obeslutsamma koalitionen sökte åstadkomma.

Tjuguförsta kapitlet: Vid avgrundens rand

...

Dagen därpå begav sig Ciano till Hitler. För detta sammanträffande föreligger ett tyskt protokoll. Hitler underströk att han tänkte få ett avgörande till stånd med Polen, att han kunde bli tvungen att slåss med England och Frankrike samtidigt och att Italien måste komma med. Han sade: "Om England behåller erforderliga trupper i sitt eget land kan det skicka Frankrike på sin höjd två infanteridivisioner och en pansardivision. Vidare några bombplansdivisioner men knappast några jaktplan, eftersom det tyska flyget ögonblickligen kommer att angripa England och engelsmännens jaktplan då blir absolut nödvändiga för försvaret." Vad Frankrike beträffar yttrade följande att efter Polens krossande – som inte skulle ta lång tid – kunde Tyskland koncentrera hundratals divisioner vid Västvallen, varvid Frankrike skulle bli tvunget att samla alla tillgängliga styrkor från kolonierna, och den italienska gränsen vid Maginot-linjen för en strid på liv och död. Ciano uttryckte sin överraskning över de allvarliga saker han fick höra. Han anmärkte att Tyskland aldrig tidigare hade gjort någon antydning om att den polska tvisten var så allvarlig och överhängande. Tvärtom hade Ribbentrop yttrat att Danzig-frågan skulle lösas med tiden. Il Duce som var övertygad om att en konflikt med västmakterna var oundviklig hade utgått ifrån att han hade ett par tre år på sig att förbereda en sådan händelse.

Efter dessa samtal återvände Ciano dystr i hågen för att avlägga rapport för sin herre. Denne

var säkrare än någonsin på att demokratierna skulle slåss och fastare än någonsin i sitt beslut att själv hålla sig utanför striden.

Nu gjorde brittiska och franska regeringarna ett nytt försök att nå en överenskommelse med Sovjet. De beslöt att skicka en speciell representant till Moskva. Eden som några år tidigare hade knutit en värdefull kontakt med Stalin erbjöd sig att resa. Detta generösa anbud avvisade premiärministern. I stället anförtroddes den 12 juni det kritiska uppdraget åt mr Strang, en duglig ämbetsman men utan något namn utanför Foreign Office. Detta var ett nytt misstag. Det var i själva verket förolämpande att skicka en person i så underordnad ställning. Man kan undra om Strang ens förmådde tränga igenom den ryska organismens yttre skal. I varje fall var allting nu för sent. Mycket hade hänt sedan Maiskij i augusti 1938 besökte mig på Chartwell – München bland annat. Hitlers krigsmakt hade haft ännu ett år på sig att rusta. Hans krigsmateriefabriker, numera ökade med Škodaverken, arbetade för fullt. Sovjetregeringen hade stort intresse för Tjeckoslovakien, men Tjeckoslovakien var försvunnet. Beneš befann sig i landsflykt, och en tysk gauleiter härskade i Prag.

Polen var ett gammalt politiskt-strategiskt problem för Ryssland av en helt annan art. Den sista stora kontakten mellan de båda länderna hade varit slaget vid Warszawa 1920, när Pilsudski, stödd på general Weygands och den brittiska delegationens under lord d'Abernon råd, slog tillbaka de framryckande bolsjevikarméerna under Krylenko och därefter utsatte dem för en blodig förföljelse. Ända sedan dess hade Polen varit en förpost för antibolsjevismen. Med vänstra handen stödde och uppmuntrade polackerna de anti-sovjetryska baltstaterna, med den högra hade de efter München hjälpt till att plundra Tjeckoslovakien. Ryssarna var övertygade om att polackerna hatade dem, liksom att Polen inte hade makt att stå emot ett tyskt angrepp. De hade emellertid också fullt klart för sig sin egen utsatta ställning och nödvändigheten att bringa ordning i den villervalla som rådde i dess överkommando. Under sådana omständigheter var mr Strangs utsikter att kunna fullgöra sitt uppdrag inte vidare lysande.

Förhandlingarna irrade kring frågan om Polens och de baltiska staternas motvilja mot att bli räddade från Tyskland av Sovjet och gjorde på denna punkt inga framsteg. Redan i sin ledare den 13 juni hade *Pravda* betecknat det som livsviktigt för Sovjetunionens säkerhet att Finlands, Estlands och Lettlands neutralitet upprätthölls; dessa staters säkerhet var, ”det erkände till och med en sådan politiker som Churchill”, av största betydelse för Storbritannien och Frankrike, hette det. Frågan diskuterades i Moskva den 15 juni. Dagen därpå skrev den ryska pressen: ”Sovjetryska utrikeskommisariatet närstående kretsar finner inte resultaten av första dagens förhandlingar fullt tillfredsställande”. Under hela juli fortsatte diskussionen ryckvis, och till slut föreslog sovjetregeringen att den skulle läggas om på militär basis med både brittiska och franska representanter närvarande. Brittiska regeringen skickade följaktligen den 10 augusti amiral Drax med en delegation till Moskva. Dessa officerare hade ingen skriftlig fullmakt att förhandla. Den franska delegationen leddes av general Doumenc. På den ryska sidan officierade marskalk Vorosjilov. Vi vet nu att sovjetregeringen vid samma tid tillät en tysk underhandlare att komma till Moskva. De militära överläggningarna strandade snart på Polens och Rumäniens vägran att tillåta transitering av ryska trupper. Den polska inställningen var: ”Med tyskarna riskerar vi att förlora vår frihet, med ryssarna att förlora vår själ”.¹

Sent en natt i augusti 1942 gav Stalin mig i Kreml några synpunkter på ryssarnas ställning. ”Vi fick intrycket”, sade han, ”att de brittiska och franska regeringarna inte var beslutna att gå

¹ Reynaud a. a. I. sid. 587.

i krig om Polen angreps, utan hoppades att en diplomatisk front av Storbritannien, Frankrike och Ryssland skulle verka återhållande på Hitler. Vi var övertygade om att den inte skulle göra det.” Stalin hade frågat hur många divisioner Frankrike kunde sända mot Tyskland vid en mobilisering. Omkring hundra, blev svaret. Han frågade då hur många England kunde sända. Svar: Två först och två längre fram. ”Jaså, två först och två längre fram”, upprepade Stalin. ”Vet ni hur många divisioner vi blir tvungna att ställa upp om vi råkar i krig med Tyskland?” ”Över 300”, svarade han själv, när ingen sade något. Stalin berättade inte när eller med vem detta samtal fördes. Det måste erkännas att detta var en fast grund att stå på; men situationen var inte vidare gynnsam för mr Strang från Foreign Office.

Stalin och Molotov ansåg kohandeln kräva att de in i det sista dolde sina verkliga avsikter. Molotov och hans medarbetare visade sig vid alla sina förbindelser åt båda håll som experter i dubbelspel. Ännu så sent som den 4 augusti hade tyska ambassadören Schulenburg i Moskva intet annat att telegrafera från Moskva än detta: ”Av Molotovs hela sätt framgick att sovjetregeringen i verkligheten är beredd att förbättra de tysk-ryska relationerna men att den gamla misstron mot Tyskland sitter kvar. Mitt dominerande intryck är att sovjetregeringen för närvarande är besluten att träffa avtal med England och Frankrike såvida dessa makter går med på Sovjets önsknings. Visserligen kan förhandlingarna ännu dra ut på tiden, särskilt som misstron är stor även mot England. ... Det kommer att krävas en avsevärd ansträngning från var sida för att förmå sovjetregeringen till en omsvängning.”¹ Han behövde inte ha oroat sig: tärningen var kastad.

Den 19 augusti på kvällen meddelade Stalin politbyrån sin avsikt att underteckna ett fördrag med Tyskland. Den 22 augusti var marskalk Vorosjilov oanträffbar för de allierade delegationerna ända till eftermiddagen. Då yttrade han till den franska delegationens chef: ”Frågan om ett militärt samarbete med Frankrike har legat i luften i flera år men har aldrig blivit avgjord. I fjol, när Tjeckoslovakien hotades av undergång, väntade vi på signal från Frankrike, men den kom inte. Våra trupper stod beredda ... Franska och engelska regeringarna har nu dragit ut för länge med de politiska och militära diskussionerna. Under sådana förhållanden är det inte uteslutet att vissa politiska händelser kan komma att inträffa ...”²

Dagen därpå anlände Ribbentrop till Moskva.

Nürnberg-protokollen och beslagtagna dokument som nyligen publicerats av amerikanska regeringen ger detaljer till belysning av denna oförlömliga transaktion. Ribbentrops närmaste medarbetare Gauss, som flög med honom till Moskva, berättar: ”Den 23 augusti ägde det första samtalet rum mellan Ribbentrop och Stalin. Den tyske utrikesministern återvände mycket belåten från denna långa överläggning ... Senare på dagen enades man snabbt och utan svårigheter om texten till det rysk-tyska icke-angrepps-fördraget.” ”Ribbentrop”, säger Gauss, ”hade i inledningen medtagit en ganska vittgående fras om skapandet av vänliga tyskryska relationer. Härtill invände Stalin att sovjetregeringen inte plötsligt kunde förelägga allmänheten en tysk-rysk vänskapsdeklaration efter att under sex år ha fått den ena skopan dynga efter den andra över sig från nazistregeringens sida. På grund därav uteslöts dessa ord ur inledningen.” I ett hemligt tillägg förklarade sig Tyskland politiskt ointresserat av Lettland, Estland och Finland men ansåg Litauen ligga inom sin inflytelsesfär ... En demarkationslinje uppdrogs för Polens delning; i de baltiska staterna förklarade sig Tyskland endast ha ekonomiska intressen. Icke-angrepps-fördraget och det hemliga tillägget undertecknades sent på

¹ Nazi-Soviet Relations, sid. 41.

² Reynaud a. a. I, sid. 588.

natten till den 24 augusti.¹ (Dessa dokument daterades likväl den 23 augusti.)

Trots allt det som har objektivt skildrats i detta och föregående kapitel kunde endast den totalitära despotismen i de båda länderna smälta en sådan onaturlig dosis. Frågan är om Hitler eller Stalin fann den mest motbjudande. Båda hade klart för sig att det bara kunde bli en tillfällig nödfallsutväg. De båda länderna med deras olika statsskick var inte bara motståndare: de var dödsfiender, Stalin ansåg utan tvivel att Tyskland efter ett års krig med västmakterna skulle vara en mindre farlig motståndare till Ryssland. Hitler följde principen ”en i taget”. Att ett sådant avtal överhuvud taget kunde träffas bildar kulmen på den brittiska och franska utrikespolitikens och diplomatins mångåriga misslyckanden.

Vad Sovjet beträffar måste man erkänna att det hade ett vitalt intresse av att baserna för de tyska arméernas deployering låg så långt åt väster som möjligt så att ryssarna skulle få tid att samla sina styrkor från sitt väldiga lands alla delar. De kunde inte glömma den olycka som hade drabbat dem 1914 när de utan att vara färdigmobiliserade kastade fram sina arméer till angrepp mot tyskarna. Men nu låg Rysslands gränser mycket längre mot öster än den gången. Ryssarna ansåg därför att de med list eller våld måste sätta sig i besittning av de baltiska staterna och en stor del av Polen, innan de blev angripna. Även om deras politik var cynisk, var den i detta ögonblick i högsta grad realistisk.

Den makabra nyheten om den tysk-ryska pakten träffade världen som ett åskslag. Den 21-22 augusti meddelade den ryska nyhetsbyrån Tass att Ribbentrop hade flugit till Moskva för att underteckna ett icke-angreppsfördrag med Sovjetunionen. Vilka känslor som än fyllde brittiska regeringen så hörde inte fruktan dit. Den dröjde inte med att utsända en förklaring att en sådan händelse på intet sätt påverkade dess förpliktelser som den var besluten att uppfylla. Ingenting kunde nu avvärja eller uppskjuta konflikten.

Det kan vara skäl att dröja något vid det tysk-ryska fördragets bestämmelser. Det heter där:

De höga fördragsslutande parterna förbinder sig att avstå från varje våldshandling, aggressiv åtgärd eller angrepp på varandra, vare sig individuellt eller tillsammans med andra makter.

Fördraget skulle gälla i tio år och automatiskt förlängas på ytterligare fem år om det inte uppsades av endera parten ett år före giltighetstidens utgång. Det jublades och skålades mycket vid konferensbordet. Stalin föreslog spontant en skål för führern med följande ord: ”Eftersom jag vet hur varmt det tyska folket älskar sin führer ber jag att få dricka för hans välgång”. Sens moralen av allt detta är välgörande enkel: hederlighet är den bästa politiken. Många exempel härpå kommer att anföras på dessa sidor. Det kommer att visas hur förslagna politiker har förts in på villospår av sinnrika kalkyler. Men här har vi det mest eklatanta exemplet. Det skulle inte dröja mer än tjugutvå månader förrän Stalin och ryska folket skulle få betala det fruktansvärda priset i form av tiotals miljoner människoliv. Det förefaller ibland som om en regering utan moraliska skrupler skulle vinna både fördelar och rörelsefrihet, men ”allt kommer i dagen när dagen är till ända och ännu mer när alla dagar är till ända”.

Hitler visste på grund av hemliga informationer att fördraget skulle undertecknas den 22 augusti, och redan innan Ribbentrop återkom från Moskva och det offentliga tillkännagivandet ägde rum yttrade han till sina befälhavande generaler:

Vi måste från början inrikta oss på att slåss mot västmakterna ... Konflikten med Polen måste komma förr eller senare. Redan i våras fattade jag mitt beslut, men jag ansåg att jag först borde vända mig mot väster och sedan mot öster ... Vi behöver inte frukta någon blockad. Östern skall

¹ Nuremberg Documents I, sid. 210 ff.

förse oss med spannmål, boskap, kol ... Jag är bara rädd för att någon fähund i sista ögonblicket framlägger ett medlingsförslag ... Vårt politiska mål är högre. Första steget liar tagits till krossande av Englands herravälde. Sedan jag har träffat de politiska förberedelserna står vägen öppen för militären.¹

Omedelbart efter det brittiska regeringen hade fått underrättelse om det tysk-ryska fördraget vidtog den försiktighetsmått. Order utfärdades att nyckelpositioner vid kustförsvaret och luftvärnet skulle bemannas och särskilt utsatta punkter beredas skydd. Telegram sändes till dominionregeringarna och kolonierna för att förbereda dem på att det kunde bli nödvändigt att i en mycket närliggande framtid övergå till beredskapstillstånd, och Lord Privy Seal fick bemyndigande att öka regionalorganisationen till krigsstyrka. Den 23 augusti fick amiralitetet kabinettets tillstånd att rekvirera tjugufem handelsfartyg och bygga om dem till hjälpkryssare samt att utrusta trettiofem trålare med asdic. Det beslöts att hela luftförsvaret skulle sättas på krigsfot och radar-stationerna utrustas med luftvärnsartilleri. 24.000 reservister i flyget samt hela flyghjälpkåren, inklusive ballongtrupperna, inkallades. Alla permissioner i krigsmakten drogs in. Amiralitetet utsände varning till handelssjöfarten. Även en del andra åtgärder vidtogs.

Premiärministern beslöt att skriva till Hitler om dessa förberedelser. Hans brev återfinns inte i Feilings biografi men har tryckts på annat håll. Det förtjänar förvisso stor spridning för att man skall få en riktig uppfattning om mr Chamberlain:

Ers excellens har säkerligen redan fått underrättelse om vissa åtgärder som Hans Majestäts regering har vidtagit och som i dag har tillkännagivits i kvällstidningarna och radion.

Hans Majestäts regering har ansett dessa åtgärder nödvändiga med hänsyn till de militära rörelser som rapporteras från Tyskland och den uppfattning som tycks råda på sina håll i Berlin, nämligen att efter det tysk-ryska fördraget en brittisk intervention för Polens räkning icke längre vore att räkna med. Större misstag kan inte tänkas. Oavsett sitt innehåll kan det tysk-ryska fördraget inte ändra Storbritanniens förpliktelser mot Polen, vilka Hans Majestäts regering upprepade gånger har givit klart uttryck åt och som den är beslutet att uppfylla.

Det har gjorts gällande att om Hans Majestäts regering hade klargjort sin ställning bättre 1914, skulle den stora katastrofen då ha kunnat undvikas. Oavsett om denna uppfattning har någon grund eller icke, ämnar Hans Majestäts regering inte tillåta samma tragiska missförstånd denna gång. I händelse så skulle befinnas nödvändigt är den beslutet och beredd att utan dröjsmål sätta in alla de styrkor den disponerar. När fiendligheterna väl har börjat är det omöjligt att förutse slutet. Det är en farlig illusion att vänta ett snabbt slut på ett krig som väl har kommit igång, även om framgång har uppnåtts på en av de många fronter där det kommer att utkämpas.

Denna gång måste jag erkänna att jag inte ser någon utväg att undvika katastrofen. Jag hoppas blott att ers excellens med tanke på de allvarliga följder för folken, som en sådan handling från en av deras härskare kommer att medföra, måtte på det omsorgsfullaste pröva de synpunkter jag här har framfört.²

Hitler ordade i sitt svar om ” den storsinnet utan motstycke ” varmed Tyskland var berett att avgöra frågan om Danzig och JKKorridoren och presterade följande fräcka lögn:

Englands obetingade försäkran till Polen att komma till dess hjälp under alla omständigheter och oberoende av konflikten orsaker kan här i landet endast tolkas som en uppmuntran till Polen att i skydd av ett sådant avtal släppa lös en våg av fruktansvärd terror mot den halvannan miljon tyskar

¹ Nuremberg Documents I, sid. 173.

² Nuremberg Documents II, sid. 157-55.

som är bosatta i Polen.¹

Den 25 augusti kungjorde brittiska regeringen en formlig allians med Polen som en bekräftelse på de redan lämnade garantierna. Man hoppades att en sådan åtgärd skulle vara bäst ägnad att befrämja en uppgörelse genom direkta förhandlingar mellan Tyskland och Polen, eftersom den innebar att England skulle hålla Polen om ryggen därest förhandlingarna misslyckades. Göring yttrade i Nürnberg:

Samma dag England officiellt tillkännagav sin garanti åt Polen ringde führern mig och berättade, att han hade stoppat det planerade anfallet på Polen. Jag frågade om det var stoppat definitivt eller bara tillfälligtvis. Han sade: ”Nej, jag ska bara se om vi kan förebygga ett brittiskt ingripande.”²

I själva verket uppsköt Hitler anfallet från den 25 augusti till den 1 september och inledde därefter direkta förhandlingar med Polen, som Chamberlain hade önskat. Det var emellertid inte hans mening att komma till en uppgörelse utan endast att ge den brittiska regeringen en möjlighet att komma ifrån sin garanti. Men brittiska regeringen liksom parlamentet och folket tänkte annorlunda. De brittiska öborna är verkligen egendomliga: de avskyr exercis och har inte upplevat någon invasion på nära tusen år, men de brukar bli mindre och mindre nervösa ju mer faran närmar sig och växer; när den står för dörren blir de eld och lågor, när den är dödlig möter de den utan fruktan. Denna egenhet har mången gång försatt dem i knipa som de med knapp nöd klarat sig från.

Ett brev från Hitler till Mussolini vid denna tid publicerades nyligen i Italien. Det lyder:

Duce!

Sedan någon tid har Tyskland och Ryssland överlagt om möjligheten lägga sina politiska relationer på en ny basis. Nödvändigheten att uppnå konkreta resultat i detta avseende har ytterligare ökat genom följande:

1. Det politiska läget i världen i allmänhet
2. Japanska regeringens fortsatta obeslutsamhet. Japan var berett för en allians mot Ryssland, där Tyskland – och enligt min mening även Italien – under nuvarande omständigheter endast hade sekundär betydelse.

Det var emellertid mycket viktigt att ikläda sig några klara förpliktelser i avseende på England, vilket var en avgörande synpunkt på tysk, och jag tror även på italiensk sida ...

3. Relationerna mellan Tyskland och Polen har ända sedan i våras varit otillfredsställande och har de senaste veckorna blivit helt enkelt olidliga, vilket inte är Tysklands fel utan huvudsakligen beror på brittiskt ingripande ... Dessa skäl har förmått mig att påskynda de rysk-tyska konversationerna för att uppnå ett resultat. Jag har tidigare inte i detalj underrättat er, Duce, om denna fråga. Men de senaste veckorna har Kremels benägenhet att engagera sig för närmare förbindelser med Tyskland – en benägenhet som har framträtt från det ögonblick Litvinov avskedades – märkbart ökat, så att jag nu har fått möjlighet att efter vissa klarläggande förberedelser skicka min utrikesminister till Moskva för att göra upp ett fördrag som på alla punkter kommer att bli det mest långtgående icke-angreppsfördrag som för ögonblicket existerar. Texten skall senare offentliggöras. Fördraget är o-villkorligt och upptar bl. a. en förpliktelse att överlägga i alla frågor som intresserar Tyskland och Ryssland. Jag kan också meddela er, Duce, att efter denna förbindelse Rysslands välvilliga hållning är säkrad, *och framför allt existerar inte längre någon som helst möjlighet till angrepp på Rumänien i händelse av konflikt.*³

¹ Nuremberg Documents II, sid. 158.

² Ibid., sid. 166.

³ Hitler — Mussolini: Letters and Documents, sid. 7.

Mussolini sände omedelbart följande svar:

Jag har att besvara ert brev som jag just fått motta genom ambassadör Mackensen.

1. Vad beträffar ert avtal med Ryssland uttrycker jag mitt fulla gillande.
2. Jag finner det lyckligt att ni söker undvika en brytning med Japan eller en avkylning i förhållandet till detta land, vilket skulle leda till att Japan drogs till den demokratiska statsgruppen ...
3. Moskva-pakten blockerar Rumänien och kan möjligen förändra läget för Turkiet, som har mottagit ett engelskt lån men ännu inte undertecknat något alliansfördrag. Om turkarna ändrar hållning kommer fransmännens och engelsmännens strategiska dispositioner i östra Medelhavet att kastas över ända.
4. Beträffande Polen förstår jag fullkomligt Tysklands ställning; en sådan spänd situation som den nuvarande kan ju inte fortsätta i evighet.
5. Beträffande Italiens praktiska inställning i händelse av en militär aktion önskar jag anföra följande synpunkter:

Om Tyskland angriper Polen och konflikten lokaliseras kommer Italien att lämna Tyskland all slags militär och ekonomisk hjälp som begärs.

Om Tyskland angriper Polen och detta lands bundsförvanter riktar ett motangrepp mot Tyskland måste jag understryka att jag, med hänsyn till det läge vari Italiens militära beredskap för närvarande befinner sig och som jag upprepade gånger vid olika tillfällen har påpekat för er, führer, och för Ribbentrop, inte kan tillåta mig att ta initiativet till krigshandlingar.

Vi skulle emellertid kunna ingripa omedelbart om Tyskland levererade ammunition och råvaror som gjorde det möjligt att motstå den stöt som fransmännen och britterna troligen skulle rikta mot oss. Vid vårt senaste sammanträffande talades om krig efter 1942; vid den tiden kommer jag att vara beredd till lands, till sjöss och i luften i enlighet med våra överenskomna planer.¹

Från detta ögonblick visste Hitler, om han inte redan hade anat det, att han inte kunde räkna med någon väpnad intervention från Italien, om det blev krig. Ett försök i sista minuten från Mussolinis sida att åter spela sin München-roll skulle inte tillåtas. De sista åtgärderna tycks il Duce ha fått reda på ur engelska och inte ur tyska källor. Ciano antecknar i sin dagbok för den 27 augusti: ”Engelsmännen meddelar oss texten till de tyska förslagen till London som helt och hållet har hemlighållits för oss”.² Det enda Mussolini nu behövde var att få Hitlers tillstånd till att Italien bevarade sin neutralitet. Det fick han.

Den 31 augusti utsände Hitler sitt ”Direktiv nr 1 för krigföringen”. Det hette där:

1. Sedan nu alla politiska möjligheter att med fredliga medel avhjälpa en för Tyskland outhärdlig situation vid vår östgräns är uttömda har jag beslutat mig för en lösning med våld.
2. Angreppet på Polen skall utföras i enlighet med de förberedelser som är gjorda för ”Fall Weiss med de ändringar som för arméns del föranleds av att dess dispositioner under mellantiden har praktiskt taget fullbordats. Uppgifternas och de operativa målens fördelning förblir oförändrad.
Dagen för anfall: den 1 september 1939. Tiden för anfall: 04.45 [ditskrivet med rödpenna]
3. I väster är det av vikt att ansvaret för fientligheternas inledande otvetydigt faller på England och Frankrike. Till en början bör rent lokala aktioner företas mot obetydliga gränskränkningar.³

På återvägen från mitt besök vid Rhen-linjen stannade jag några soliga dagar i ett angenämt

¹ Hitler - Mussolini: Letters and Documents, sid. 10.

² Ciano a. a., sid. 136.

³ Nuremberg Documents II, sid. 172.

men djupt bekymrat sällskap hos madame Balsan på samma gamla château där Henrik av Navarra tillbragte natten före slaget vid Ivey. I sällskapet befann sig mrs Euan Wallace med söner. Hennes make tillhörde brittiska kabinettet, och hon väntade att han skulle komma dit. En dag fick hon telegram att han inte kunde komma; han skulle förklara anledningen senare. Även andra orostecken nådde oss. Atmosfären var mättad med en oro som berövade den vackra dalen vid Eures och Vesgres sammanflöde en del av dess tjusning. Det var svårt för mig att måla något under denna osäkerhet. Den 26 augusti beslöt jag resa hem; i England kunde jag åtminstone få reda på vad som försiggick. Jag lovade min hustru att underrätta henne i god tid. På genomresa i Paris gav jag lunch för general Georges Han framlade alla siffrorna beträffande de franska och tyska arméerna och angav de olika divisionernas kvalitet. Hans uppgifter imponerade så mycket på mig att jag utropade: "Men då är det ju ni som har övertaget!" Han svarade: "Tyskarna har en mycket stark armé, och vi kommer aldrig få tillfälle att utdela det första slaget. Om de anfaller kommer båda våra länder att skynda att göra sin plikt".

Natten tillbragte jag på Chartwell. Följande dag hade jag inbjudit general Ironside, som just återvänt från Polen. Han hade ett mycket gynnsamt intryck av den polska armén. Bl. a. hade han bevittnat en divisionsövning med skarp ammunition, som hade föranlett dödsfall. Polackernas anda var utmärkt. Ironside stannade hos mig i tre dagar, och vi gjorde ivriga ansträngningar att penetrera den blivande utvecklingen. Samtidigt fullbordade jag murningen av köket till den cottage som jag föregående år ha dr börjat bygga som ett framtida hem för familjen. Jag skickade efter min hustru, och hon anlände den 30 augusti över Dunkerque.

Man visste att det fanns 20.000 organiserade tyska nazister i England vid denna tid, och det skulle ha stått i full överensstämmelse med deras tillvägagångssätt i andra vänligt sinnade länder om de hade låtit krigsutbrottet få ett våldsamt förspel med sabotage, mord etc. Jag hade på den tiden inget officiellt skydd och tänkte heller inte begära något, men jag ansåg min ställning tillräckligt utsatt för att vidta försiktighetsmått. De informationer jag var i besittning av visade med all önskvärd tydlighet att Hitler betraktade mig som sin fiende. Min f. d. Scotland-Yard-detektiv, kommissarie Thompson, var pensionerad. Jag bad honom komma till mig och ta sin pistol med sig. Jag tog fram mina egna vapen och fann att de var i gott stånd. Vi sov och vakade omväxlande, varför det inte skulle bli lätt att överrumpla oss. Dessa dagar visste jag att om kriget kom – och vem kunde tvivla på att det skulle komma? – skulle en tung börda läggas på mig.